

ЛАРИСА ЛУК'ЯНОВА
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

ЧИННИКИ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ

Соціально-економічний розвиток суспільства, технологічні досягнення та інформаційно-комунікативні технології спонукають людину навчатися впродовж життя. В умовах глобалізації економіки освіта як фактор виробництва набуває особливого значення. Вона стає потребою індивіда, оскільки знання й інтелект дають змогу бути конкурентоспроможними на ринку праці, знаходити оптимальні шляхи для розв'язання різних потреб, а головне – задоволення найвищої потреби – самореалізації. Гуманістична інтерпретація освіти дорослих розглядає її як процес незавершений, що не підлягає жорсткому плануванню і зумовлений запитами і потребами людини на різних етапах її життя.

Водночас, як наголошують зарубіжні дослідники, освіта має відповідати цілям, що зумовлені конкретними специфічними потребами цієї категорії дорослих учнів, є безпосередньо цінні для них, а структура і форми навчання дорослих адекватні запитам¹. Проте, як наголошується в концепціях освіти дорослих, така освіта передусім має значною мірою відрізнятися від освіти дітей і підлітків².

Одним з найважливіших шляхів оптимізації освіти дорослих є управління мотивацією дорослих учнів, що ґрунтується на результатах наукового аналізу й закономірностях їх особистісного розвитку. Значення мотиваційної сфери процесу учіння, на переконання М. Алексєєвої, є рівнозначним знанню про рушійну силу цього процесу. «Жодний, навіть висококваліфікований викладач, не досягне бажаного результату, якщо зусилля його не будуть узгоджені з мотиваційною основою конкретного процесу учіння»³.

¹ Creighton S., Hudson L. (2002) Participation Trends and Patterns in Adult Education: 1991 to 1999: Statistical Analysis Report. February 2002.: [Електронний ресурс]: режим доступу 12.01.2013 <http://www.education.rekom.ru/2_2007/32.html> Загол. з екрану. – мова англ.

² Там само.

³ Алексєєва М.І. Мотивы обучения учащихся: пособие для учителей / М.І. Алексєєва. – К.: Рад. школа, 1974. – С. 40.

Психологічною основою гуманістичної педагогіки слугує концепція мотивації А. Маслоу⁴, в якій подана своєрідна класифікація потреб, що відображає їх ієрархію і зв'язки. На думку психолога, кожна людина народжується, маючи потреби певних видів, на зміну задоволення нижчих потреб їх місце займають вищі. Усвідомлена потреба зазвичай стає мотивом діяльності. Велика кількість мотивів знаходиться у підсвідомості. Після «виведення» на рівень свідомості мотиви сприяють розв'язанню проблеми збереження особистості, її прогресу.

Термін «мотив» походить від французького «motif», що означає «спонукання». Мотиви є причинами особистісної поведінки, джерелом яких є потреби, і виступають рушійною силою будь-якої діяльності⁵. Тому під мотивами розуміють усе, що спонукає людину до дії. Мотивація – це система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини; вона є необхідною для ефективного виконання прийнятих рішень і запланованих завдань⁶. Однак для навчання дорослої людини мотивація – це не тільки сукупність мотивів, оскільки значну роль тут відіграють ситуативні фактори (вплив різних людей, специфіка діяльності й ситуації тощо). Отже, мотивація – це сукупність усіх факторів (як особистісних, так і ситуативних), які спонукають людину до активності (діяльності)⁷.

У дорослої людини мотивація знаходить вияв у визначенні цілей, підтриманні уваги протягом діяльності і докладанні зусиль та наполегливості в її досягненні. Мотивація керує діяльністю, спонукальною причиною якої стає потреба дорослої людини, суб'єктивна ймовірність успіху, а також індивідуальна оцінка досягнень.

Схематично мотивацію можна представити так (рис. 1):

Рис. 1. Мотивація дорослої людини⁸

Результати досліджень з проблем педагогічної психології дають підстави для висновку про те, що у процесі навчання дорослої людини висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного чинника, зокрема у випадку, коли людина володіє здібностями незначною мірою або має недостатній запас знань. Проте у зворотному напрямі компенсаторний

⁴ Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 1998. – 478 с.

⁵ Психологический словарь / [ред. В.И. Войтка]. – К.: Вища школа, 1982. – С. 96.

⁶ Там само, с. 97.

⁷ Алексеева М.И. Мотивы обучения учащихся...

⁸ Williams, M. and R. Burden. 1997. Psychology for Language Teachers. CUP. – p. 121–122.

механізм не спрацьовує. Тобто, жодний високий рівень знань та здібностей не може компенсувати низьку навчальну мотивацію або її відсутність і, отже, не може привести до високої успішності навчальної діяльності.

Проблемі мотивації навчальної діяльності дорослих до останнього часу не надавалося скільки-небудь значної уваги в педагогічній психології та педагогіці. Лише останнім часом у Росії (П. Гальперін, Л. Божович, Б. Додонов, Ю. Кулюткін, С. Рубінштейн, А. Леонтьєв, А. Маркова, С. Москвичов, Г. Сухобська, Є. Шорохова, П. Якобсон) та в інших зарубіжних країнах, зокрема у Великій Британії, США, Польщі, (К. Левін, П. Фресс, З. Фрейд, Дж. Аткинсон, Ж. Н'юттен, А. Маслоу, К. Халл, Е. Торндайк, І. Сорокош) почали з'являтися дослідження, присвячені цій проблемі. В Україні особливості мотивації навчання дорослої людини розглядали тільки дотично (І. Меліхова, Е. Помиткін, Н. Протасова).

Безумовно, в межах однієї статті неможливо проаналізувати сутність та закономірності динаміки мотивації навчальної діяльності в різних формах освіти дорослих: у вечірніх і заочних школах дорослих, в аспірантурі, в системі короткострокових або довгострокових курсів підвищення кваліфікації тощо. Оскільки за умови впровадження різних форм навчання різними будуть й навчальні цілі, завдання, а тому і мотивація навчальної діяльності дорослих у кожному конкретному разі буде мати специфічні особливості.

Зазначимо, що з віком змінюються зміст і характер мотивів діяльності, почуттів людини, посилюється їхня зумовленість соціальними чинниками. Багато мотивів стають більш стійкими, окремі з них набувають характеру провідних протягом усього життя або на певному його відрізку. Саме такі мотиви здійснюють прямий або опосередкований вплив на весь характер навчання людини, на її вибіркове ставлення до окремих галузей знань, навчальних предметів. Не можна обійти увагою факт, що істотну роль у навчанні дорослих відіграють їхні інтереси, що завжди впливають на будь-яку, в тому числі й навчальну діяльність, формуючи установку до навчання.

Що ж спонукає дорослих навчатися? Науковці вважають, що на мотивацію навчання впливають зовнішні і внутрішні фактори, хоча їх інтерпретація може суттєво різнитися. Російський дослідник І. Дороніна пропонує таку їх класифікацію⁹:

- 1) Чинники навчальної діяльності (методи навчальної діяльності, зміст навчального процесу, організація навчальної діяльності, способи контролю і оцінки, соціально-психологічні феномени в навчальній групі, суспільно-економічні відносини);
- 2) Чинники особистості учня (загальні особливості мотиваційної сфери, здібності та здатність до навчання, ставлення до навчання – початкова

⁹ Доронина И.В. Факторы формирования мотивации учения при переподготовке специалистов: [Електронний ресурс]: режим доступу 12.01.2013 <http://www.education.rekom.ru/2_2007/32.html> Загол. з екрану. – Мова рос.

умова формування мотивації, внутрішнє самопочуття в навчальному колективі, його статус і самооцінка, попередній досвід).

Отже, наголошує І. Дороніна, в ситуації навчання взаємодіють дві групи факторів. Перша група – фактори навчання як діяльності. Друга стосується безпосередньо особливостей особистості учня. Власне, навчальна діяльність включає процес організації навчання, сам предмет освоєння і викладачів з певними методиками, досвідом і здібностями. Учень вступає у процес навчання з власною сукупністю запитів, інтересів, потреб і цілей¹⁰.

У цьому сенсі доцільно погодитися з В. Чирковим у тому, що мотивація навчання складається з двох напрямів роботи: «розконсервування» мотиваційного потенціалу процесу навчання, з одного боку, і розкриття потенцій особистості, з іншого. Питання полягає в тому, з якого боку, - від діяльності та її організації або від особистості та формування її установок будується здійснюватися процес мотивування¹¹. Ці компоненти необхідно завжди розглядати сукупно, оскільки через реальну соціокультурну ситуацію доросла людина на відміну від дитини може перебувати в несприятливих умовах (професійна зайнятість, соціальна відповідальність, перенавантаження, низький рівень винагороди за роботу, постійна стресогенність).

Дещо інший підхід до питання мотивації навчальної діяльності дорослої людини показує, що цей процес стимулюють два типи причин – зовнішні і внутрішні мотиви. Зазвичай важливим зовнішнім фактором вважають трансформацію ринку праці. Оскільки входження у світову економіку, лібералізація й інтернаціоналізація торгівлі стимулювали конкуренцію не тільки на національному, а й світовому ринку.

Важливо пам'ятати, що мотивація до науки, – стверджує польська дослідниця І. Сорокош, – залежить від багатьох ситуацій, у тому числі й від ситуації на ринку праці¹². Інший зовнішній фактор (характерний для багатьох пострадянських країн), перехід від централізованої до ринкової економіки. Загалом, ці чинники вплинули на зміну професійної структури, відмирання одних і створення інших професій, що загалом вимагає значної професійної мобільності, а відтак – постійного навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації. Ще один важливий фактор – упровадження нових технологій в усі сфери суспільного життя, що суттєво змінюють умови праці і висувають нові вимоги до людського капіталу, тобто до навичок і здібностей людини, які знову ж таки пов'язані із навчанням.

¹⁰ Доронина И.В. Факторы формирования мотивации учения при переподготовке специалистов: [Електронний ресурс]: режим доступу 12.01.2013 <http://www.education.rekom.ru/2_2007/32.html> Загол. з екрану. – Мова рос.

¹¹ Чирков В.И. Мотивация учебной деятельности. – Ярославль: ЯрГУ, 1991. – С. 27.

¹² Sorokosz I. Edukacja dorosłych w perspektywie motywacji: [Електронний ресурс]: режим доступу 17.11.2012 <http://www.ata.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=70> Загол. з екрану. – Мова польськ.

Інакше трактує це питання Ю. Кулюткін, який вважає, що зовнішні мотиватори – це оцінки, заохочення, покарання, що починають відігравати для дорослого другорядну роль, або взагалі вони відсутні, а на першому місці постає внутрішня мотивація діяльності, що ґрунтується на розумінні значення засвоюваного матеріалу¹³.

Внутрішня мотивація дорослого учня, доводять М. Брін і С. Манн, зумовлена постійним прагненням учитися і може бути охарактеризована як позиція «я справді хочу це зробити», а не «я роблю це, оскільки зобов'язаний це зробити», або «тому, що цього від мене вимагають»¹⁴.

Значну кількість досліджень проблеми внутрішньої мотивації навчання дорослих було здійснено у США. Зокрема, в 1961 р. Гаул (Houle) запропонував три типи орієнтацій учіння, а саме орієнтацію: а) мети, б) діяльності, в) процесу навчання. Аналогічні дослідження проводили й інші вчені: Шеффілд (Sheffield), Бурґесс (Burgess), Бошер (Bosher), Грабовські (Grabowski), Нокс (Knox).

Внутрішня мотивація навчальної діяльності дорослого, згідно з дослідженням Ю. Кулюткіна і Г. Сухобської¹⁵, неоднорідна, але може бути зведена до трьох типів: утилітарна мотивація, мотивація авторитету і мотивація, коли знання перетворюються на самоціль. Утилітарна мотивація може бути вузькою (визначається тільки особистими потребами людини), і широкою (особисті потреби взаємопов'язані із соціальними). В обох випадках мотивація походить із соціально-професійної практики людини і ґрунтується на потребі вдосконалювати цю практику. В іншому, особиста потреба може збігатися з потребами виробництва або суспільства. Мотивація авторитету теж є суттєвим стимулом для включення дорослого у процес навчання. У такому разі дорослий одержує задоволення від навчання, оскільки інші люди, які його оточують, не навчаються, що підвищує статус, дає можливість виділитися з-поміж інших. Третій тип мотивації, коли знання набуваються заради самих знань, є найменш поширеним.

Доволі часто дорослі, які навчаються, можуть уособлювати в собі декілька типів, так само як і переходити з одного типу в інший залежно від ситуації.

На підставі зазначеного виокремлюють три типи дорослих, які навчаються (рис. 2)¹⁶. Зокрема, це дорослі орієнтовані на:

¹³ Мотивация познавательной деятельности учащихся / под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. Л.: НИИ 00В, 1972. 117 с.

¹⁴ *Autonomy and independence in language learning*/Ed. Phil Benson and Peter Voller. London and New York: Longman, 1997. – P. 134.

¹⁵ Мотивация познавательной деятельности учащихся / под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. Л.: НИИ 00В, 1972. – С. 63–67.

¹⁶ Опрацювання автора на основі [Мотивация познавательной деятельности учащихся / Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. Л.: НИИ 00В, 1972. 117 с.].

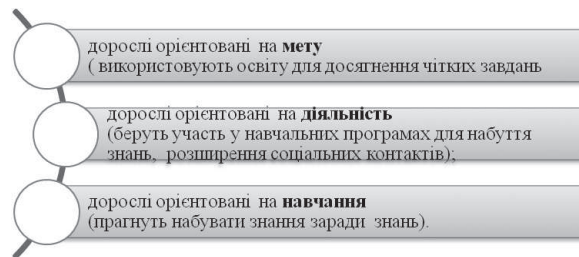

Рис. 2. Типи дорослих, які навчаються

Навчальна діяльність – це така ж діяльність, як і будь-яка інша, її можна характеризувати як діяльність узагалі. Отже, за умови, коли для людини найбільш актуальним є мотив досягнення, в навчальній діяльності цей мотив буде посідати не останнє місце. Якщо для людини характерний мотив уникнення невдачі, то і в процесі навчання вона стикатиметься з тими ж проблемами, що і в житті (суттєві побоювання під час складання іспитів, труднощі з ліквідацією негативних наслідків власних помилок тощо).

Отже, у процесі вивчення мотивації людини до навчання слід розглядати це явище в контексті загальної мотиваційної сфери особистості. Тоді можна побачити реальну структуру мотивів дорослого учня, що дає можливість зіставити їх, виявити подібне й різне, виокремити очікування і потреби людини. У цьому контексті доцільно врахувати думку П. Якобсона. Учений пише: «Істотні риси мотивації людини закладені не в індивідуальних особливостях її розвитку, а в особливостях її свідомості як суспільної істоти. Отже, визначення мотивації поведінки людини поза контекстом її соціальної сутності, є принципово хибним»¹⁷.

Необхідність дослідження мотивації навчання дорослих обумовлена не тільки великими матеріальним внесками в цю сферу, а й важливістю включення в арсенал методів і способів управління мотивацією. Існують можливості примусити дорослу людину вчитися, але змусити її вчитися із задоволенням можна тільки через формування в неї відповідної мотивації. Водночас і до вивчення мотивації навчання доцільно підходити саме з погляду її формування. Результати вивчення мотивації можуть стати вихідною позицією для створення засобів її формування, розвитку або корекції вже існуючої мотиваційної сфери. Цей аспект є надзвичайно важливим не тільки для дорослих, які вже навчаються, а й для потенційних учнів, мотивація яких ще не сформована, або через сукупність причин перебуває на низькому рівні.

У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на пропозицію А. Маркової при вивченні мотивації навчання аналізувати компоненти мотиваційної сфери,

¹⁷ Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека [Текст]: научное издание / П.М. Якобсон; АН СССР, Ин-т психологии. М.: Просвещение, 1969. – С. 204.

які можуть суттєво впливати на неї¹⁸. По-перше, це загальне ставлення до учіння, тобто певний емоційний аспект. По-друге, це цілі, які ставить перед собою дорослий учень. І, по-третє, це навченість, тобто здатність людини вчитися.

Перший і другий компоненти спільно зумовлюють для чого, з яким ставленням людина вчиться. Навченість характеризує можливість вчитися, а це відіграє важливу роль при самооцінці учня. Якою мірою він вважає себе здатним, такою ж мірою він буде включений у навчальний процес. Роль знання про свою навченість зростає для людей з вираженим мотивом уникнення невдачі. Невіра у свої здібності може значно знизити бажання вчитися або сприяти виникненню негативних емоцій, небажанню вчитися.

Отже, для досягнення ефективності суб'єкт-суб'єктної навчальної діяльності з аудиторією дорослих учнів необхідно всебічно проаналізувати мотиви, які спонукають їх до навчання, з'ясувати потреби, інтереси, установки, схильності, що загалом значною мірою впливають на результат навчання.

Лариса Лук'янова

ЧИННИКИ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ

Резюме

Розкрито значення та особливості мотиваційної сфери процесу учіння дорослої людини; проаналізовано вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на ефективність навчання дорослого учня; висвітлено підходи до типології внутрішньої мотивації. Проаналізовано компоненти мотиваційної сфери, які можуть суттєво впливати на рівень мотивації навчання дорослих.

Ключові слова: мотивація, доросла людина, навчання, зовнішні чинники, внутрішня мотивація, мотиваційна сфера.

Łarisa Łukianowa

CZYNNIKI MOTYWUJĄCE NAUCZANIE LUDZI DOROSŁYCH

Streszczenie

Przedstawiono znaczenie i osobliwości sfery motywacyjnej procesu kształcenia człowieka dorosłego, poddano analizie wpływ czynników zewnętrznych i wewnętrznych na

¹⁸ Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. – М., Просвещение, 1990. – 192 с.

efektywność kształcenia ucznia dorosłego, zaprezentowano podejście do typologii motywacji wewnętrznej. Poddano analizie komponenty sfery motywacyjnej, które mogą istotnie wpływać na poziom motywacji kształcenia (się) dorosłych.

Słowa kluczowe: motywacja, człowiek dorosły, kształcenie, czynniki zewnętrzne, motywacja wewnętrzna, sfera motywacyjna.

Larisa Lukyanova

FACTORS OF MOTIVATING TEACHING ADULTS

Summary

The article reveals the value and peculiarities of motivational sphere in adult learning process as well as the influence of external and internal factors on the efficiency of adult students' education. Under review are the approaches to the internal motivation typology. The motivational sphere components, which can significantly affect the level of motivation of teaching adults, are analyzed.

Keywords: motivation, adult, learning, external factors, internal motivation, motivational sphere.